

АГРАРНА СКЛАДОВА ПОЛІТИЧНИХ ПРОГРАМ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.: ЗАМІТКИ НА СТОРІНКАХ МОНОГРАФІЇ

Нещодавно вийшла друком ґрунтовна монографія доцента В.А. Дубінського і професора О.М. Федькова¹, у якій студіюється розвиток громадсько-політичної думки з аграрного питання у Наддніпрянській Україні наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Тема дослідження актуальна і в теоретичному, і в практичному сенсі. Протягом минулого тисячоліття в історії українців селянство відігравало провідну роль, і тільки відносно недавно його розвиток помітно загальмувався. Якщо в минулому історики звертали основну увагу на «народну масу», переважну більшість якої становило селянство, то тепер, зазвичай, простежується тенденція вважати головним фактором розвитку національної культури і свідомості еліту. Не применшуючи значення еліт у формуванні програм національного руху, розвитку професійної елітарної культури, не можна ігнорувати ролі у соціальних і етнокультурних процесах селянства. За словами академіка Я.Д. Ісаєвича, селянство завжди було «фактором континуїтету, тягlosti української культури, завдяки чому кожна чергова денационалізація еліт не закінчувалася зникненням етносу. Крім того, селянство було чинником соборності української культури. Загальнонаціональні риси культури і мовна суцільність української території забезпечувалися в основі своїй селянством, оскільки при поділах України національні еліти підпадали під вплив правлячих верхівок держав»².

Про те, що селянство слід вважати єдиним репрезентантом української етнічності, неодноразово говорив і М.С. Грушевський³. На жаль, в історичній думці другої половини ХІХ – початку ХХ ст. соціокультурний вимір українського селянства був представлений недостатньо. Хоча в цей час відбулася структуризація історичної науки, силами вчених кількох поколінь було неможливо сформувати цілісну структуру досліджень історії селянства. Останнє й надалі ототожнювалося з «народною масою». Одна з причин такого становища – переважання в інтелектуальному суспільстві зверхнього ставлення до сільського простоліуду, що, «опріч суто теоретичних складнощів та обмежень, унеможливило гідний виклик панівним у тогочасній історіографії романтизму й позитивізму»⁴.

Однак життя змусило громадсько-політичні організації й політичні партії, які формувалися й активно діяли на той час в Україні, спішно переглядати і корегувати свою позицію щодо селянства, шукати ефективні шляхи вирішення аграрного питання, яке було одним із основних у революціях 1905-1907 і 1917-1921 рр. Втрата суспільної довіри селянства

для кожного з ідейно-політичних напрямів національного руху означала неминучу поразку в національно-визвольній боротьбі. У зв'язку з цим актуальним є з'ясування питання, наскільки розробленими були аграрні програми українських політичних партій на різних етапах цієї боротьби і наскільки національна політична еліта була готовою до відповіді щодо вирішення проблем села. Зацікавленість цією проблематикою зростає ще й тому, що в Україні роль селянства реально була більшою, ніж у деяких сусідніх країнах, скажімо, у Польщі, де шляхта зберігала і розвивала національну свідомість, чи в Росії, панівний клас якої пропагував і ревниво відстоював імперські, шовіністичні тенденції у розвитку культури.

Варто зазначити й те, що серед частини сучасних політиків і науковців поширюється погляд, начебто соціальний рух селянських мас був головним фактором, що спричинив поразку Української національної революції 1917-1921 рр. Спростувати цю думку можна лише з допомогою сучасних комплексних студій. Потрібні статистичні матеріали щодо питомої ваги представників різних класів і суспільних груп в українському національному русі на різних етапах – і в час його піднесення, і в період згасання. Важливим може стати також дослідження підходи до вирішення аграрного питання національними політичними партіями у період Українського національного відродження (1890-ті рр. – 1917 р.).

У цьому контексті неабиякий інтерес викликає аналіз В.Дубінським і О.Федьковим трьох моделей розв'язання аграрного питання в Наддніпрянській Україні, репрезентованих трьома політичними силами – соціалістичною, націоналістичною та ліберально-демократичною.

Як вірно зазначають автори, впродовж 1900-1904 рр. пріоритетним напрямом українського громадсько-політичного руху був соціалістичний напрям. Це позначилося виникненням і становленням першої найбільш масової політичної партії в Наддніпрянщині – Революційної української партії (РУП). Її соціальною базою були незаможні селяни і пролетарі. Основними шляхами аграрних перетворень, за міркуванням рупівців, мали бути ліквідація викупних платежів, скасування повинностей, конфіскація монастирських і удільних земель, знищення сервітутів і чиншу. Поміщицькі господарства повинні були обкладатися додатковим податком для повернення селянам грошей, які вони сплатили за землю у вигляді викупних платежів. У цей час партія здійснювала поступову переорієнтацію на засади європейської соціал-демократії і водночас обстоювала ряд вимог, які співпадали з аграрною програмою Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП). Що ж до вирішення проблем майбутнього державного устрою, то соціал-демократи виходили з українських національних інтересів⁵.

Під час революції 1905-1907 рр. в аграрних програмах українських соціал-демократів з'явились нові підходи до розв'язання аграрного питання. Це, насамперед, здійснення конфіскації поміщицьких земель і передавання їх місцевим громадам, муніципалізація земельних наділів. Що-

правда, серед представників УСДРП існувала певна невизначеність щодо різних груп населення, причетних до аграрних реформ. Так, В.Садовський і Л.Юркевич наголошували на необхідності організації роботи серед заможного селянства, а М.Порш орієнтувалася на український прлетаріат⁶. Українські есдеки негативно оцінювали столипінську аграрну реформу. На їх гадку, слабким місцем цієї реформи було недостатнє врахування специфіки аграрних відносин у різних регіонах країни. Вони також відкидали можливість купівлі землі через Селянський банк, гостро критикували діяльність землевпорядних комісій, негативно ставилися до створення хутірських і відрубних господарств. Після Першої російської революції у складі Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) сформувалася невелика група партійних теоретиків, які звернулися до теоретичних засад марксизму щодо розв'язання аграрного питання. В одному із друкованих органів партії зазначалося, що висвітлення економічних і соціальних проблем села світлом марксової ідеології «є першим завданням української соціалістичної думки»⁷.

Націоналістичний напрям в українській політичній думці репрезентувала Українська народна партія (УНП), заснована в 1902 р. До її провідних членів належали М.Міхновський, М.Шемет, С.Шемет, О.Степаненко та ін. Головна мета партії – домогтися виходу України зі складу Росії. Що ж до аграрних перетворень, то українські самостійники планували здійснити їх у два етапи. На першому етапі передбачалося розпочати примусовий викуп земель у поміщиків, передання їх в оренду селянам і врегулювання спірних земельних питань у третейських судах. Другий етап мав розпочатися після «всеукраїнської революції». У цей час планувалося завершення націоналізації землі, позбавлення права власності на землю іноземців, передання викупленої у поміщиків землі в державний земельний фонд, з якого її могли б отримати сільські жителі.

За міркуванням авторів монографії, важливу роль при вирішенні аграрного питання в Наддніпрянській Україні у той час мав відігравати етносоціальний компонент. Це зумовлювалося тим, що великими землевласниками і орендарями в регіоні у переважній більшості були неукраїнці – росіяни, євреї, поляки, а українці-селяни, як правило, були дрібними землевласниками або наймитами⁸. З такою думкою важко не погодитись. Російська імперська політика не враховувала інтересів національних окраїн. Це сприяло тому, що в проектах програм більшості національних партій аграрні перетворення пов'язувалися з вирішенням національних проблем. І якщо представники інших політичних партій кінцевою метою бачили автономію України, то для українських самостійників вона була лише першим кроком до досягнення самостійності України⁹.

Чимало уваги автори монографічного дослідження приділяють аналізу програмних документів і діяльності українських лібералів. І це зрозуміло: ліберальний напрям на початку ХХ ст. займав значне місце в українському національно-визвольному русі. Серед українських ліберальних орга-

нізацій виділялася Українська Демократична партія (УДП). Заслугове схвалення спроба дослідників виділити спільні й відмінні програмні заходи українських і російських лібералів. Спільним у них було те, що вони з повагою ставилися до приватної власності й відстоювали еволюційний шлях здійснення соціально-економічних змін у суспільстві, а отже, і в його аграрній сфері. Що ж до відмінностей, то у платформі УДП мова йде про поступовий викуп земель у власність краю (України), для передачі її у користування за плату окремим особам і організаціям, що займаються хліборобством (причому завідування землями надається місцевим органам самоуправління), негайна передача у власність краю (України) для вказаних потреб казенних, удільних, церковних і монастирських земель¹⁰. Як бачимо, в цьому документі нічого не мовиться про поміщицькі землі, а перехід земель «у власність краю» мав здійснюватися шляхом викупу. Щоправда, в програмі УДП зустрічається й вимога націоналізації землі. Остання мала належати «нації, всьому народові і нікому в окремоті»¹¹. Та для здійснення націоналізації потрібна була згода народу «і велика сила грошей», себто націоналізація знову розглядається лише в контексті викупу землі. За міркуванням В.Дубінського і О.Федькова, українські ліберали (О.Лотоцький, В.Доманицький, М.Кононенко та ін.) залишалися прихильниками збереження поміщицького господарства як важливого фактора інтенсифікації сільського господарства.

Підсумовуючи, автори монографії роблять цілком обґрунтований, на наш погляд, висновок, що у міжреволюційний період українські політичні партії займалися не так поглибленням розробки програм з аграрного питання, як пошуком шляхів поліпшення становища селян у межах існуючих соціально-економічних умов. До слабких сторін у діяльності партій дослідники відносять, по-перше, неповне врахування при розробці аграрних програм інтересів і сподівань селянства, по-друге, недостатній рівень ідейно-пропагандистської роботи серед сільського населення, по-третє, відсутність єдності усередині самих партій щодо вибору стратегії розвитку аграрного сектора економіки¹².

До наведених висновків можна додати, що очільники політичних партій тієї непростой доби так і не зуміли збагнути історичного значення соціально-економічного розвитку українського села, специфічною рисою якого була аграрна домінанта в становленні виробничої структури, що виявлялося у традиції індивідуального господарювання. На жаль, це саме можна сказати й про більшість лідерів сучасних політичних партій, які не змогли виробити обґрунтованих стратегічних напрямів аграрної політики. Залишається невирішеним питання про цивілізаційну ідентичність України, що пов'язано з ігноруванням власного соціально-економічного досвіду господарювання. А тим часом в Україні активізувалися процеси «розселення». Лише за останні десять років з її майдану зникло більше сотні сіл. Зростає міграція сільських жителів. Деякі науковці висловлюють думку про остаточне відмирання селянства. Очевидним є й те, що у

багатьох регіонах сільські жителі виявляються в політичному відношенні значно інертнішими, ніж міські. Щоб передбачити, якою мірою процес розмивання сільських соціальних структур буде далі розвиватися стихійно і якою мірою тут потрібне і можливе втручання з метою використання ліпших традицій селянства, необхідні дослідження не лише нинішніх, а й колишніх суб'єктів сільського життя, вивчення артикуляції і агрегації їх інтересів. Гідним прикладом такого дослідження є монографія В.А. Дубінського і О.М. Федькова, підготовлена на основі використання широкого масиву архівних джерел, на засадах комплексного міждисциплінарного підходу з дотриманням принципу історизму і наукової об'єктивності. Ця оригінальна праця наводить на роздум, що вироблення обґрунтованих стратегічних аграрних напрямів аграрної політики сучасної України неможливе без визначення її місця в системі цивілізації. Щоб докорінно змінити політику у відношенні до селян на краще, потрібно проаналізувати причини, що зумовили загострення кризи в аграрному секторі економіки, з'ясувати, чиї інтереси задовольняє проведення в українському селі неефективної земельної псевдореформи.

Примітки

1. Дубінський В.А. Аграрне питання в політичних концепціях українських партій і громадських організацій Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст. – С. 199.
2. Ісаєвич Ярослав. Селяни України: вчора і сьогодні / Я.Ісаєвич // Сучасність. – 1999. – №7-8. – С. 125.
3. Грушевський М.С. «Малоросійські пісні» Михайла Максимовича і їх роль в розвитку українознавства / М.Грушевський // Народна творчість та етнографія. – 1996. – №5-6. – С. 36.
4. Присяжнюк Ю. Українське селянство Наддніпрянської України: соціоментальна історія другої половини XIX – початку XX ст. / Ю.Присяжнюк // Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2007. – С. 32.
5. Дубінський В.А. Аграрне питання в політичних концепціях українських партій і громадських організацій Наддніпрянщини наприкінці XIX – на початку XX ст. – С.199.
6. Там само. – С. 203.
7. Там само. – С. 161.
8. Там само. – С. 71.
9. Там само. – С. 115.
10. Там само. – С. 123.
11. Там само. – С. 127.
12. Там само. – С. 206.

Одержано 11 березня 2013 р.